

PERSONFÖRBINDELSER, TESTAMENTE OCH EFTERMÅLE

Trots det att Bo Jonsson stod som ledare för ett vidtutgrenadt parti och trots det att hela hans verksamhet fick sin karaktär af en utpräglad tidsanda, tyckes han dock ha varit den ensamme mannen, som nödgades tillmäta de personliga förbindelserna en underordnad betydelse. Om också källskrifterna icke gifva någon visshet härutinnan, så tyda de dock bestämdt på, att Bo Jonssons verkliga vänner voro lätt räknade, medan hans afundsmän eller ovänner voro många. Liksom andra banbrytare fick han ensam bära idéer, hvilkas berättigande ingen ville erkänna. Så starkt egocentrisk som i öfrigt hela hans sträfvan var, kräufde planerna knappast annan utformning än den de fingo genom honom. Då dessutom hans framfart var så snabb och våldsam, att mänsklig hänsyn trampades under fötterna, kan man ju förstå, att han väckte opposition i vida kretsar. Men det var kanske icke endast detta. Inför den mystik, som onekligen omsluter hela hans företeelse, frestas man nästan att ana ett dämoniskt drag - något som stötte tillbaka och skrämde, på samma gång det kunde locka med tjusningen hos en trollkraft. Kanske var det rentaf något i hans yttre, som verkade stötande på omgifningen, samtidigt med att det i bitterhet skärpte mannens egen styrka och kraftutveckling. Att släktens fysik ej var den bästa, därpå tyder onekligen ättlingarnas svaga lifskraft - den dödfödde sonen och de kvarlevande barnens snara bortgång. Både son och dotter, sonson och dotterson dogo unga, och blott genom en sondotter fortlefde släkten, såsom senare skall visas. Säkerligen var Bo Jonsson själf ej heller gammal då han dog, och redan före honom hade hans ende broder aflidit barnlös.

Den känsla man får af att Bo Jonsson åtminstone i början af sin bana ej stod i så godt förhållande till sina svenska ståndsbröder stärkes också af det man känner om hans giftermål och familjeförhållanden. Hans första hustru tillhörde en släkt med norskt ursprung, och hans andra hustru kom med den tyska främlingsströmmen till Sverige. Då båda hans barn sedermera gifte sig med inflyttade tyskar, upplöstes sålunda fullkomligt samhörigheten med de svenska släkterna. Om också rent tillfälliga omständigheter kunna ha förestafvat detta, så är det dock icke otänkbart, att isoleringen från de gamla stormanssläkterna berott på afvoghet från någondera sidan. Det kan mycket

väl hos Bo Jonsson ha förefunnits en trotsande brist på intresse för de gamla släktbanden _ såsom redan i annat sammanhang är antydt. Om Bo Jonssons första hustru Margareta Petersdotter är ofvan taladt. Det var hon som afled i Kalmar, då sonen Jon föddes. Den process, Bo Jonsson förde med sin svåger Peter Porse om arvet efter hustrun, afslutades ej förrän 1364 genom förlikning.

Den andra hustrun, Margareta Dume, var dotter till en Lambrecht Dume, om hvilken intet närmare är känt. Hon tillhörde en adlig släkt, som förde en lilja i vapnet, och hade under den lifliga förbindelsen med Tyskland i samband med de politiska förvecklingarna inflyttat tillsammans med sina bröder Henike, Claus, Volradh och Berthold, hvilka säkerligen voro typiska representanter för främlingsströmmen. En af dessa, Henike Dume, var gift med en dotter till den i annat sammanhang omtalade Sune Håkansson, som efter Nils Turessons död hade att upprepa dennes affärer borta i Finland. Att döma af barnens ålder vid Bo Jonssons frånfälle, tyckes dennes andra äktenskap harblifvit ingånget i slutet af 1360-talet, således vid den tid då han ännu stod i godt förhållande till konung Albrekt. Efter Bo Jonssons död blef Margareta - eller Greta såsom hon af mannen kallades - omgift med riddaren Bengt Nilsson, som i sitt vapen förde ett lejonansikte. I sitt andra gifte hade Bo Jonsson sonen Knut och dottern Margareta, om hvilkas öden i en följande afdelning skall närmare ordas¹.

I de många bref, som äro bevarade från Bo Jonsson, talas nästan aldrig om hans familj. Så alltigenom opersonliga som dokumenten äro, med sin rent rättsliga karaktär och syftning, förstår man, att de icke kunna lämna rum för reflexioner utöfver ämnet. Men det är i hvarje fall märkligt, att familjemedlemmarnas angelägenheter så godt som aldrig äro föremål för uppgörelser. Det är nästan, som om deras personligheter försvinna inför den väldige mannen. Nära tillhands ligger äfven att antaga, att Bo Jonsson kommit i spändt förhållande till sin familj i samma mån misstämningen mot tyskama framvuxit. Får man döma af testamentet, har han åtminstone icke ställt familjens intressen i första planet. Hustrun och hennes bröder voro med blodsband fästade vid det tyska partiet, och det gällde därför att hålla dem tillbaka från testamentets verkställande.

Bo Jonssons svenska fränder voro icke många. Efter broderns död voro morbrodern Bo Bosson (Natt och Dag) jämte moderns kusiner,

I Det har också uppgifvits (af Dalin, sedermera upprepadt af bl. a. Ada Rydström, Boken om Tjust) att Bo Jonsson var gift tre gånger och att hans andra hustru hette Katarina. Uppgiften, som är fullkomligt felaktig, grundar sig på en förväxling med den förut omtalade Bo Jönisson, hvars enka Katarina 1402 utfärdade ett bref (Sv. Dipl. n:r 237).

Felet är i någon mån ursäktligt, då t. o. m. diplomatariets utgifvare i registret identifierar Bo Jönisson med drotsen Bo Jonsson.

herrarna Ulf och Bengt Jonsson (Blå) de som stodo honom närmast. En syssling till honom var Erik Valdemarsson af Folkungaätten, ofvan omtalad i samband med affärstransaktionerna. På fädernesidan hade han också några fränder - Magnus Kase (stjerna), som var son till Bo Jonssons kusin, och Udd Matssons barn, som säkerligen voro på likartadt sätt med honom befryndade¹. Jöns Sigvidssons son, som tillika nämnes i hans testamente, var troligen också befryndad med fädernesläkten. Om man bortser från de nämnda modernefränderna var det ingen af dessa personer, som tillhörde de ledande släkterna. De män, som stodo i Bo Jonssons tjänst, voro ej heller tagna ur de högaristokratiska kretsarna. Med den ställning han intog såsom rikets främste man eller såsom den, »på hvars vink allt riket styrdes», borde det ha varit en eftersökt ära att blifva upptagen i hans hird. Så tyckes emellertid ej ha varit förhållandet, eftersom först under senare delen af hans lefnad ett och annat förnämligt namn börjar

81. Släkten Porses vapen.
Perg 1376 12/4. RA.

82. Margareta Dumes sigill.
Perg. 1409 4/9. RA.

skymta i hans skara. Tord Bonde (Röriksson) och Algot Magnusson (Sture), hvilka hade befälet på några af hans slott, voro nästan de enda af hans män, som tillhörde någon af de mera framskjutna familjerna. Under de sista åren tyckas också Karl Ulfsson och Erengisle Nilsson ha haft funktioner borta i Finland, men de kunde väl knappast anses såsom Bo Jonssons underordnade, utan ha säkerligen haft något öfverkommando eller vid hans sida haft slotten i förläning. Denna nog så märkliga isolering kan ha haft sin grund i Bo Jonssons egen benägenhet att använda mera lätthandterliga redskap än de stora herrarna voro, men den kan-också sammanhånga med ett ömse-sidigt misstroende.

I Magnus Kases moder Christina Siggesdotter var dotter till Bo Jonssons faster Margareta Tomasdotter i hennes gifte med Sigge Djekn. Måhända har Christina efter sin förste man Olof Kases död (1350) varit gift med Udd Matsson (Vinstorpaätt), hvars barn således skulle vara halfsyskon till Magnus Kase. Enligt ett bref 1366 (UB) öfverlåter Bo Jonsson och hans broder Tomas till Udd Matsson och hans hustru egendom, som bröderna innehaft, och följande år (RA) lämnar Tomas Jonsson till Magnus Kase gårdar, som tillhört Christina Siggesdotter. Udd Matssons hustru 1366 hette visserligen Ingrid Karlsdotter, men uteslutet är ej, att han tidigare varit gift med Christina. (Jfr K. H. Karlssons å. sid. 142 not. I åberopade uppsats om Bo Jonssons fädernesläkt).

På några af de slott, han förvärfvade, hade han i början tyska fogdar, men omkastningen i hans sympatier ledde honom sedermera öfver till en mera svensk rekrytering. Vicke von Vitzen och hans söner tyckas ha varit de enda utlänningar, som under hela Bo Jonssons tid fått stanna på sitt slott - det mot danska gränsen belägna Kalmar. Då han i början af sin bana innehade Stockholms slott, använde han där en tysk fogde, Otto Golenbek¹. På Åbo satt en Ernst von Dotzen, som 1372 tillsammans med Bo Jonsson meddelade lejd åt underhandlare från Reval, men som tyckes ha lämnat slottet 1374². Några år efteråt, 1377, var Åbo öfverlåtet till Jeppe Abrahamson Djekn - en herre, som måhända också var af tysk härstamning, men som dock hade svenska släktskapsförbindelser och svensk egendom³. Viborgs slott förvaltades en tid af Bo Jonssons svåger, den nyssnämnde Henike Dume, hvilken nämnes som fogde 1373. Senare har en annan tysk, Magnus von Alen, varit förvaltare på Viborg, men vid samma tid hade Karl Ulfsson också någon myndighet öfver slottet och äfven Erenigle Nilsson omtalas såsom herre därstädes⁴. På de öfriga finska slotten tyckes efter 1370-talets midt uteslutande svenskar ha varitplacerade. På Korsholm satt sålunda Filip Karlsson (två snedbjälkar), på Tavastehus Bo Jonssons frände Magnus Kase och på Raseborg den nyssnämnde Tord Bonde, måhända i samverkan med herr Erenigle⁵.

Openstens slott i Västergötland innehades antagligen ännu vid Bo Jonssons död af dess förre höfvitsman, dansken Johan List, hvilken dock efter en tid tyckes ha lämnat slottet till Algot Magnusson. Den sistnämnde hade redan dessförinnan mottagit det till Bo Jonsson förpantade Öresten och var sedermera efter drotsens död en af de första, som öfvergingo till drottning Margareta. då han ställde båda Västgötaslotten till hennes förfogande⁶.

1 Perg. 1367 18/8 (RA).

2 Se not 2, sid. 176. Ernst v. Dot:en kallas 1374 20/8 och 14/10 »quondam capitaneus» (H ausen, Åbo domk. svartbok). Möjligen har han afgått samma år, då Bo Jonsson ännu 1374 9/5 talar om »Arinst i sino foghati» (Hansen, Med. urk.).

3 Perg. 1377 17/2 (RA). Jully Ramsay, *Finlands Medeltida adel* (Finlands kulturhistoria, 1908) gissar på tysk härstamning. Jeppes hustru Katarina Haraldsdotter hade flera egendomar i Östergötland (Perg. 1386 6/6 RA).

4 Bref 1373 17/2 (Åbo domkyrkas svartbok utg. af Hansen). Då Magnus von Alen, »fogde på Viborg», i ett odat. bref (af Hausen hänfördt till 1385) omtalar, att han skall skrifva till sin »herre, herr Karl», tyder detta på att slottet redan före Bo Jonssons död innehafts af Karl Ulfsson, hvilken sedermera såsom exekutor af Bo Jonssons testamente hade slottet i besittning. I ett bref, som af Hausen hänföres till 1382, talas om »herr Erenigle på Viborg» (Med. urk. I s. 389).

5 Sammanhanget synes framgå af konung Albrekts lejdebref för Bo Jonssons fogdar 1386 23/9 (Styffe, Bidrag) samt de senare uppgörelserna med Margareta. Redan 1371 25/3 har Tord Bonde haft befäl i Finland, då han fört underhandlingar med ryssarna i Reval (Hausen, Medeltidsurk. I s. 493).

6 Bref 1388 5/1 (Rydberg, Traktater II s. 462).

Stäkeholm har kanske förvaltats af den förut nämnde Bo Jönsson (hjärtformigt blad), en herre som omtalas några gånger i tidens handlingar. Visserligen säges ingenstädes, att han innehade detta slott, men då han nämnes bland de fogdar, åt hvilka konung Albrekt efter drotsens död erbjöd lejd, och då några bref tyda på, att han hade sin hemvist i närheten af Vestervik, är det möjligt att han haft sitt fögderi just vid Stäkeholm, om hvars förvaltning vid denna tid urkunderna ingenting förmåla. Visserligen kallar sig Vicke von Vitzen år 1397 höfvitsman öfver Ydre, som låg under Stäkeholm¹, men att denne haft slottet i pant af Bo Jonsson är icke troligt. Bo Jönsson tyckes föröfrigt ha gjort goda affärer på sin syssla, hvar han nu än hade den, eftersom hans enka år 1402 kunde till Bengt Nilsson sälja ett 50-tal gårdar, såsom i annat sammanhang omtalats. Då Bengt Nilsson vid denna tid innehade Stäkeholm, som han fått sig tilldeladt af drottning Margareta, är det möjligt att öfverlåtelsen af

83. Magnus Kases sigill.
Perg. 1399 3/12. RA.

84. Jöns Djekns sigill.
Perg. 1386 14/3. RA.

gårdarna innebar en slutuppgörelse i anledning af slottets öfvertagande, vare sig nu sj älfva gårdarna förut tillhört Bo Jonsson eller icke. Bland de tjänstemän, som hade att förvalta Bo Jonssons enskilda affärer, tyckes Jöns Djekn ha intagit en af de ledande platserna. Han fick vid flera tillfällen mottaga bevis på sin herres ynnest, och till och med konung Albrekt uttalade för honom sin bevågenhet, då han tog honom i sitt särskilda hägn och befriade honom från ledungsskyldighet. År 1370 kallar Bo Jonsson honom sin »sven och syssloman», då han förklarar honom kvitt och fri vid »förvaltningen af hans gods, panter, hafvor och fataburer i löst och fast». Likartad ansvarsfrihet beviljas honom sedermera gång på gång. Jöns och hans hustru Ingeborg Bengtsdotter erhöello också af Bo Jonsson delar af gården Hiriksäter (nu Herrsäter) i Grebo socken - hvars öfriga delar från andra håll förvärfvades². Redan under Bo Jonssons lifstid har han skrivit sig till denna gård, men mestadels har han nog varit bosatt på någon af sin herres gårdar, då han först kallas »Jöns Djekn i Bjärka» och

1 Rääf, Ydre härad I s. 205.

2 Flera bref 1369 7/11 (RA och Hildebr. afskr.), 1370 3/5 (RA).

senare »Bo Jonssons sven i Gripsholm». Ännu flera år efter drotsens död omtalas han såsom boende på Hiriksäter. Den uppgörelse, han år 1393 hade med Bo Jonssons testamentsexekutorer, tyder på att drotsen också farit hårdhändt fram med sin förvaltare, då han från honom olagligen tagit några gårdar, som vid uppgörelsen återlämnas. Äfven en Ingemar Djekn och en Johan Grytefot tyckas ha varit bland Bo Jonssons mera betrodda svenner, då de vid några tillfällen få hans erkännande i form af belöningar. Andra däremot fingo plikta för verkliga eller förmenta försummelse, då deras stränge herre lade beslag på deras gårdar för bristande redovisning. Så t. ex. fick Peter Djekn i Thygbyle, som varit länsman i Floda och Lerbo fjärdingar, afstå flera gårdar, då han råkat i balans för sin förvaltning, medan enkan efter Jöns i Kättesta, som varit länsman i Upland, fick afstå sina morgongåfvogods till Bo Jonsson.

Bland tjänstemännen kunna föröfrigt nämnas Ingeld Pipar, som ombestyrde flera specialuppgörelser, Anders Garp, »Bo Jonssons fogde i Löpsta», Johan Nilsson, som för honom omhänderhade angelägenheter i Upland, och Olof Thyrgilsson, som uppe i Dalarne hade att bevaka hans intressen i beskattningsangelägenheter. Hans Kölner, myntmästare i Stockholm, tyckes ha förmedlat hans affärer med en del utländska städer, liksom Hinse Brunswick, hvilken rätt ofta omtalas såsom Bo Jonssons handtlangare vid affärerna kring Finska viken¹. I konung Albrekts lejdebref af 1386 nämnes, utom de ofvan omtalade slottshöfvitsmännen, också en Karl Jakobsson, hvilken kanske äfven haft någon borg att försvara. Fogdarna på Ringstadaholm känner man ej till namnet, och uteslutet är kanske ej, att Karl Jakobsson hade i uppdrag att på denna plats tillvarataga Bo Jonssons intressen².

Om också Bo Jonsson icke sökte sina tjänsteandar i de högaristokratiska kretsarna, så uppehöll han likväl förbindelser med de ledande stormännen. Tillsamman med dem fördes ju striden mot kungamakten, af dem köpte eller tillbytte han sig gårdar, och som sigillvittnen nämnes de gång på gång i hvarandras bref.

Den äldre generationen kom vid denna tid alltmera ur räkningen. Nils Turesson dog några år efter Bo Jonssons inträde i rådet, och Erengisle Sunesson drog sig snart tillbaka från sin ledareställning, då han erkänt Albrekt. I stället gjordes insatserna af ett yngre släkte. Där var den rike Karl Ulfsson (sparre) till Tofta, en af sin tids mest lärde män, och de båda bröderna Karl och Birger Ulfsson (lejon), den frejdade Birgittas anstolta söner. Där var landsherren till Östergöt-

1 Om de båda sistnämnda flera bref hos Hansen; om de öfriga perg. bref i RA.

2 En Karl Jakobsson, som var gift med en stjuftotter till den i annat sammanhang omtalade Staffan Stangenberg och som tydligen var hemmahörande i Östergötland, nämnes i några handlingar tillsamman med Bo Jonsson (Perg. 1382 15/6 0. 1384 12/3, RA).

land, den ofvan nämnde Erik Karlsson (örnfot) och hans fränder af samma släkt. Där voro sönerna till Bengt Turesson (bjelke), bland hvilka Sten Bengtsson till Ridö såsom riksmarsk kom att intaga en särskild ställning. Där var Erengisle Nilsson till Hammarstad (klufven sköld), och där funnos medlemmar af de släkter, som sedermera kallade sig Bonde, Oxenstjerna, Puke, Sture m. fl. - oafsedt Bo Jonssons ofvannämnda fränder, herrarna af Blåsläkten och släkten Natt och Dag. I samma förnäma skara voro också rikets biskopar inrangerade såsom sj älfskrifna ledamöter af rådet. På ärkebiskopsstolen satt i flera år

85. Biskop Tords sigill.
Perg. 1379 1/12. RA.

Birger Gregersson, för hvilken Bo Jonsson betygade sina vänskapskänslor, då han skref om gränserna för Åbo stift - ett af de få bevarade bref från honom, som ha en personlig prägel. I Linköping residerade efter den mördade biskop Gottskalk den svenskfödde Nils Hermansson, bemärkt i stiftets historia och långt efter sin död vördad som helgon och undergörare.

Strengnässtolen innehades af den representative biskop Tord, som säges till biskopsbordet ha skaffat flera gårdar och större inkomster än någon af sina föregångare och som också skall ha byggt den första befästade biskopsgården vid Tynnelsö¹. Flera handlingar

I ett bref 1388 25/6 (RA), hvarigenom konung Albrekt tar biskop Tord i sitt hägn, talas om de för honom och konungen viktiga byggnadsföretagen på Tynnelsö och andra gårdar.

tyda på att han var Bo Jonssons synnerlige vän. Båda voro måna om detta lifvets goda, båda intresserade sig för byggnadsföretag och egendomsaffärer - och kanske var det detta som dref dem samman. Märkligt är i alla händelser att det var en kyrkans man som stod våldsmannen närmast.

Däremot skönjas ej så uppenbara bevis för de världsliga herremännens vänskapskänslor. Politiken gjorde sin afgörande insats när tiden var mogen därför - men såsom ofvan antydts var det säkerligen först under de sista åren af Bo Jonssons verksamhet, då stämningen mot konungamakten fått sin rent antityska prägel, som han af sina ståndsbröder erkändes som den faktiske ledaren. Om misstron verkligen var häfd eller det var Bo Jonssons koncentrerade makt, som tvang dem, är dock svårt att säga. Då han själf hade så godt som hela riket i förläning, återstod nästan ingenting för dem, och odeladt angenämt kunde det icke vara för den stolte Karl Ulfs-son eller den fömame Erengisle Nilsson att af Bo Jonssons goda vilja få dela maktens håfvor där borta i Finland. Var det enbart den personliga makten de eftersträfvat genom sin opposition mot Albrekt, hade knappast Bo Jonssons regemente fört dem närmare målet. Otvifvelaktigt låg motivet djupare, då de, lika väl som Bo Jonsson själf, spände sina krafter för att trotsa det tyska inflytandet.

I hvarje fall var vänskapens tid inne, när Bo Jonsson skref sitt testamente, ty i detta dokument lyser hans samhörighetskänsla med ståndsbröderna igenom, då han _ trots en trefvande oro för utgången - erkänner deras rätt till det politiska arvet efter honom. Om en känsla af isolering förut behärskat honom, så synes den nu vara försvunnen, vare sig det var han, som känt sig ha behof af stödet från vänner, eller de andra funnit sina intressen bäst betjänade med att lyda hans vink.

Bo Jonssons i flera hänseenden märkliga testamente är uppsatt i Vadstena den 16 april 1384¹. Han ämnade resa med konung Albrekt till fiendeland - det var det ofvan omtalade anfallet mot Danmark som planlades - och ville dessförinnankungöra sin yttersta vilja, eftersom »dödsens timma är allom mannom oviss».

1 Testamentet, som endast är känt genom vidimationer, är tryckt af Hadorph vid Alexandersagan. Originalvidimationen är numera förkommen, men afskrifter, som synas vara äldre än Hadorphs, finnas i Riksarkivet (från Tureholmsamlingen) och i Margareta Grips bok (Trolleholm). Hadorphs datering »näst hugnedagen efter påsk» är meningslös. Hansen (Finlands Medeltidsurkunder) tyckes gissa att det skulle betyda annandag påsk (således 11 april), men då de nyssnämnda avskrifterna ha »lögerdagen efter påsk», är tydligen 16 april det riktiga datum. Hadorphs afskrift är också i andra hänseenden felaktig. En ny edition af testamentet är tryckt som bilaga till detta arbete sid. 356.

Testamentet innehåller inga detaljbestämmelser om jordagodsens, men desto flera allmänna dispositioner. Åt tio exekutorer öfverlämnar han att förfoga öfver förlänningarna och jordegendomarna efter vissa angifna grunder. Pantelänen skulle öfvertagas af exekutorerna till betalande af den skuld, han »å riksens vägnar» råkat i, och skulle de äga rätt att länen »styra och råda lika visst som jag dem nu styrer och råder». Fogdar och ämbetsmän ålades att alltid göra efter exekutorernas »bud, råd och vilje såsom de mig nu pliktige äre». Hans aflingegods i Upsala, Strengnäs och Västerås biskopsdömen samt arfve- och aflingegods i Östergötland, Tjust, Kind, Ydre, Kalmar fögderi och Öland skulle af exekutorerna användas för en del ekonomiska uppgörelser. Sålunda skulle vissa penningssummor återbetalas åt biskopar och domkyrkor i olika poster, däraf sammanlagdt 1100 mark lödige till Linköping och Strengnäs samt 2400 mark svenska till Upsala, Västerås och Åbo. Till hans tjänare skulle lämnas 2000 mark lödige, hvarjämte af samma gods skulle utbetalas godtgörelse åt dem, som möjligen blifvit lidande på affärsuppgörelser med honom eller hans ämbetsmän. Exekutorerna ålades att noga fullgöra detta uppdrag, »så att min själ är alldeles oförvarad, och de vilja ock sina själar hafva bevarade för Guds dom». Hvad som kunde blifva öfver på dessa poster skulle exekutorerna använda efter behag.

Åt hans familj öfverlämnades egendomarna i Vedbo, Tveta, Vista, Grenna, Njudung, Finveden, Västergötland och Halland. Vore de ej nöjda därmed, ville han göra dem »veterligt och kunnogt, att jag later minom arfvom mera gods och ingeld än jag någonsin sjelfver ärfvt hafver».

Vissa namngifna gårdar skulle lämnas till klostret i Vadstena, som äfven erhöll penningar till klosterbyggnaden, till glas i kyrkofönstren, när kyrkan »redo varder», till kyrko- och klosterskrudar »och annan hennes fågring till Gudz och hans helga namns ära och mitt själågagn och andeliga åminnelse». I klostret valde han sin lägerstad och förordnade om mässor i Helga kors kor i klosterkyrkan. Den förut grundade »cantorian» i Linköping fick donationer på villkor att »cantor, som nu är eller framdeles varda kan, skall dageligen hålle tre prester, som i Linköpings cor tjena och uppehålle i mine och mine föräldrars capeller i hvarje vecka sex läsna messor och tre sjungna». Det af herr Svantepolk grundade kanikedömet i Linköping, som hans föräldrar och han haft rätt att presentera till, fick ökade intäkter af godsen i Östergötland. Hvarje kloster, hospital och helgeandshus i Sverige, Finland och Gotland skulle erhålla 100 mark penningar för läsande af mässor och vigilias i hvarje vecka under tre års tid, samt kyrkor och präster i alla de socknar i Sverige, där han hade gårdar, 10 mark, däraf 5 till kyrkan och 5 till prästen. S. Sigfrids

proventa i Åbo, som grundats till äminnelse af hans frände Nils Turesson, blef ihågkommen med en gård.

Åt enkan Margareta Dume förordnades om årlig pension af 100 mark lödige, som skulle utbytas mot ett fast kapital på 1,000 mark för den händelse hon komme att gifta sig - allt dock under förutsättning att hon fogade sig i exekutorernas bestämmelser. Till flera namngifna personer lämnades penninggåfvor, däribland till enhvar af hustruns bröder 200 mark lödige »med skäl att de vilja mina exekutorer behjälplige vara att fullborda dessa mina skipan och vilja och dem hvarken motstånda med rådom eller gerningom».

Samma villkor stadgades också för hans egna släktingar, som ihågkommas med varierande belopp. Morbrodern Bo Bosson och hans barn fingo sålunda icke mindre än 1000 mark lödiga. Ulf Jonsson (Blå) fick 400 mark utom ett belopp som drotsen var honom skyldig. Samma summa lämnades till Bengt Jonssons barn, hvaremot en dotter till dennes syster Katarina, som var gift med Clemens Petersson, endast tillerkändes 100 mark. Den förut nämnde slottshöfvitsmannen Magnus Kase fick 200 mark, och samma belopp tilldelades också Udd Matssons barn. Slutligen lämnades 100 mark åt drotsens syssling Erik Valdemarsson och åt Jöns Sigvidssons son. Exekutorerna skulle få »till skiftes och till kärlig äminnelse alla mina horn, mina flaskor och mina tennstandor, som jag hafver i Åbo och Nyköping», dock att hustrun skulle få en del däraf, om de så pröfvade för godt.

Några penningskulder utöfver dem till domkyrkorna och till Ulf Jonsson namngifvas ej, men däremot omtalas en fordran hos Karl Ulfsson (sparre) och dennes son Knut. Det belopp, som från dem återkräfdes, skulle exekutorerna få använda i likhet med andra tillgängliga medel.

Till testamentsexekutorer utsågos biskoparna Nils i Linköping och Tord i Strengnäs, riddarne Karl Ulfsson (sparre), Birger Ulfsson (lejon), Erik Ketilsson (puke), Sten Bengtsson (bjelke) och Eren-gisle Nilsson (klufven sköld) samt väpnarne Ulf Jonsson (Blå), Sten Bosson (Natt och Dag) och Karl Magnusson (örnfot), sålunda rikets mest högtäddade och mäktige män. Testator varså försiktig, att han till och med utsåg ställföreträdare för enhvar af lekmännen, nämligen Knut Karlsson (sparre) för dennes fader, Ture Bengtsson (bjelke) för brodern Sten, Algot Magnusson (Sture) för Birger Ulfsson, Ketil Jonsson (kl. sköld med snedbjälkar) för Erik Ketilsson, Tord Bonde för Eren-gisle Nilsson, Magnus Kase för Ulf Jonsson, Knut Bosson för brodern Sten samt Arvid Bengtsson (oxenstjerna) för Karl Magnusson,

Detta omsorgsfullt utformade dokument är onekligen prägladt af Bo Jonssons starka personlighet. Både till sin tendens och sin

innebörd är det också ett af de märkligaste aktstycken, som finnas bevarade från denna brytningstid. I försiktigt valda ord ger det en belysning af situationen och upprullar i stora drag konturerna af Bo Jonssons verk. Hela andan i testamentet vittnar om att han tror på den sak, han kämpat för, samtidigt med att han fattar de faror, som hota så fort han är borta. Hans nitiskt hopsamlade egendom skall tjäna det stora målet, då han åt exekutorerna öfverlämnar förfoganderätten ej blott öfver länen, utan också öfver stora delar af den privata förmögenheten.

Det månghöfdade organ, som skall disponera makten, är också en märklig företeelse. Äfven här får försiktigheten sitt uttryck, då han tror sig behöfva ett mångsidigt och inflytelserikt stöd för verket. Med sin republikanskt betonade uppfattning tänker han sig måhända det kollegiala våldet såsom den säkraste garantien för att de stundande uppgörelserna blifva träffade på sätt »Sveriges rikets rätt tillsiger».

Den bärande tanken är tydligen oviljan mot konungen och fruktan för att denne skall kunna tillgodogöra sig de samlade maktmedlen. Redan i valet af exekutorer lyser denna tanke igenom, särskildt i namnen Erik Ketilsson och Ulf Jonsson, som stått på konung Magnus' sida under Albrekts eröfringståg. Om någon exekutor faller undan, skola de kvarvarande tillse, att en ny väljes bland »inföddom mannom». Det är också den antityska stämningen, som förmår honom att sätta den egna familjen iskuggan vid testamentets verkställande, då den får sin andel sig tillmätt endast på det uttryckliga villkoret, att exekutorerna lämnas oantastade vid testamentets verkställande.

De talrika donationerna återspegla onekligen den yppiga själfkänslan hos magnaten, samtidigt med att de också utgöra led i hans sträfvan efter vidsträckta syrnpatier för de politiska dispositionerna och i hans fruktan för vedergällningen - alltså samma tanke, som går igen i hans samvetsömma erkännande af de orättmätiga manipulationerna.

Det uppdrag, som Bo Jonsson velat lämna rikets högstbetrodde män, fingo dessa redan efter två år omhändertaga. Den mäktige drotsen afled nämligen efter några dagars sjukdom i midten af augusti 1386. Den 6 augusti beseglade han bref i Vadstena och tre dagar efteråt i Skenninge - det sista man känner af honom - och kanske har han å någon af dessa orter utandats sin sista suck.

Det var en stor händelse, som väckte uppmärksamhet öfverallt. Samtidens krönikor och klosterannaler antecknade det märkliga dödsfallet, om också uppgifterna om dagen något varierade, i det

att några uppgåfvo omkring den 15, andra den 20 augusti. Under stora högtidligheter fick också Vadstena klosterkyrka mottaga hans jordiska kvarlevfor den 25 augusti¹. Grafven reddes i kyrkans midt, enligt det i klostret nedskrifna Vadstenadiariet, som också konstaterar att han »genom ständiga gåfvor, visat mycken kärlek» till klostret.

Än i dag visar en grafsten med hans namn och vapen, att han i kyrkan fått sitt hvilorum. Kring stenens ena sida står den ståtliga inskriften: »Hic Suecie tutus dapifer iacet incin[er]atus Bo Jons[on]. natus eius milesque Kanutus» (här hvilar, förvandlad till stoft, i trygghet Sveriges drots Bo Jonsson och hans son riddar Knut). Jämte sonens bär den också sonhustruns, Ermegård Bylows, vapen, med en talande inskrift mellan sköldarna: »Armegardis te sequitur tua nupta Kanute» (Ermegård, din brud, följer dig, o Knut).

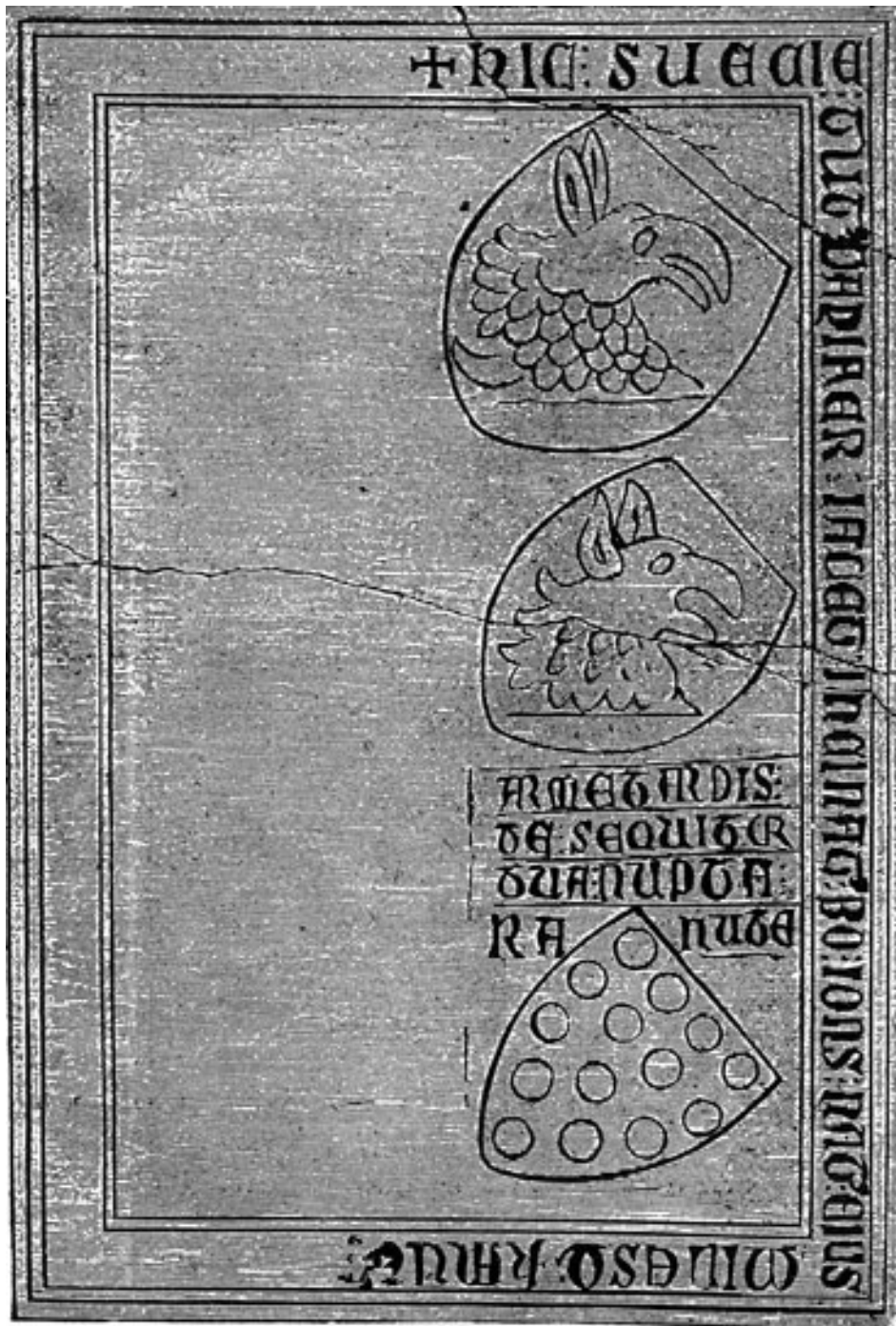
Denna sten ligger emellertid icke midt i kyrkan, utan nära södra väggen ett stycke från allmänhetens ingångsdörr. Då Vadstenadiariet eljes brukar vara tillförlitligt, har denna motsägelse jämte stenens enkla utformning och namnens placering föranledt åtskilliga funderingar om grafstenens tillkomst och historia². Man har sålunda tänkt sig, att grafven eller åtminstone stenen förflyttats från sin ursprungliga plats i kyrkans midt till den mindre förnäma sidogången. Att alla tre sköldarna jämte inskrifterna endast upptaga halfva stenen har ansetts som ett bevis för att man hade för afsikt att sedermera göra några tillägg på stenen. Då Bo Jonssons enka uttalat en bestämd önskan att få hvila där mannen jordats, och då sonen dog före henne, har det antagits, att vid inhuggningen af sonens vapen å grafstenen plats lämnats för moderns vapensköld, och att hon också sedermera skulle ha jordats i samma graf. Anledningen, hvarför Bo Jonssons enka sedermera icke fått sitt namn å grafstenen placeradt, har emellertid ej kunnat förklaras. Lika litet har man kunnat med visshet konstatera, om inhuggningen af Bo Jonssons vapen ombestyrt redan af hans enka eller först af sonhustrun efter hennes mans död.

Att döma i dessa frågor är synnerligen vanskligt, då Vadstena klosterkyrka undergått alltför många förändringar sedan den dag, då kyrkan fick mottaga drotsens kvarlevfor, för att vi med visshet skulle kunna draga slutsatser af de företeelser, som i närvarande stund ligga framför oss.

Först och främst var den kyrka, som fanns år 1386, säkerligen en mindre kyrka, som endast låg öfver en del af det nuvarande området. År 1388 hemsöktes kyrkan af en vådeld - hvarom Vadstena-

1 Script. rer. Suec. I: I s. 39 m. fl. ha det förstnämnda datum; Script. I: I s. 234 den 20 augusti. Vadstenadiariet omtalar endast begrafningen.

2 Särskildt H. Hildebrand, Sveriges Medeltid II, s. 608, III s. 459 och Fr. Löffler, Bidrag till vår medeltida personhistoria (Personhist. Tidskrift 1905 s. 54).

86. Bo Jonssons grafsten.
Ur »Vadstena och dess minnesmärken, af Axel Ripa, 1883.

diariet förmåler och först efter den tiden har den nuvarande kyrkan blifvit byggd. Då handskriften till Vadstenadiariet tyder på att uppgiften om Bo Jonssons begrafning i kyrkans midt är samtida med de öfriga anteckningarna om begrafningen, och sålunda nedskrifven före branden, bevisar alltså denna uppgift strängt taget ingenting om grafvens läge i den senare kyrkan¹.

Föröfrigt hafva grafstenarna i Vadstena klosterkyrka efter medeltidens slut vid flera tillfällen blifvit omflyttade. Särskildt under de tider, då staden hade gudstjänstlokal i den s. k. Rödkyrkan, användes klosterkyrkan till allmän begrafningsplats. Protokollen från kyrkostämmorna vittna om att man ogeneradt sålde grafplatser i de gamla grafvarna, och den enda pietetsåtgärd man tyckes ha vidtagit var att förbjuda dem, som köpte grafplatser under äldre stenar, att inhugga nya namn å de gamla stenarna².

Redan på grund af dessa omständigheter kan man räkna med möjligheten att Bo Jonssons graf - hvar den än var belägen - blifvit rubbad under de århundraden, som förflutit efter reformationens införande.

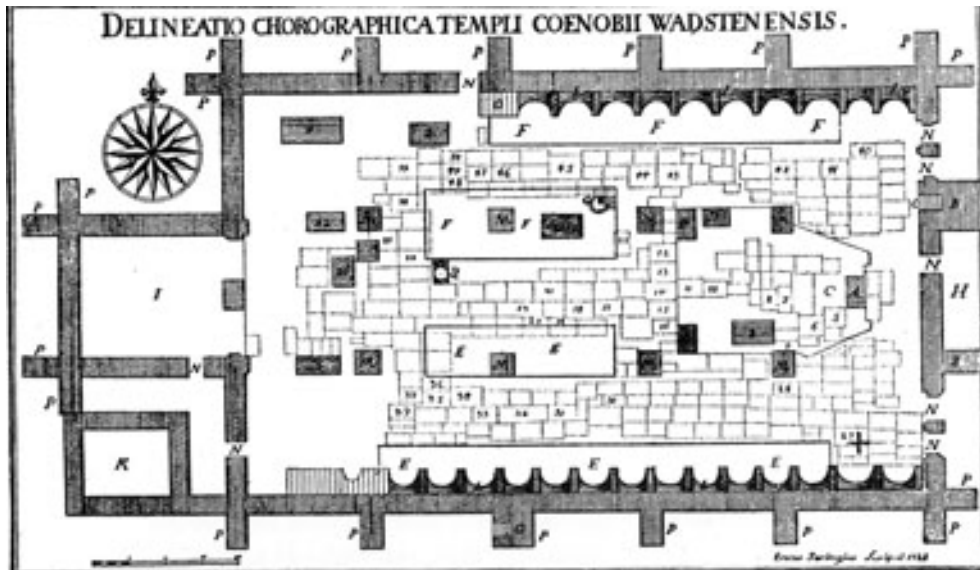
En beskrifning öfver kyrkans grafstenar från slutet af 1600-talet tyder på att Bo Jonssons sten vid denna tid låg i södra gången, ett stycke innanför den plats där den nu ligger. Af allt att döma var det samma plats, där stenen låg ännu år 1899, då den vid kyrkans grundliga restaurering flyttades till sin nuvarande plats närmare södra långväggen³.

Med utgångspunkt från det sålunda markerade området såsom den äldsta kända platsen för Bo Jonssons grafsten, företogs på sommaren 1922 en gräfning för att om möjligt vinna klarhet, huruvida Bo Jonsson här var begrafven och hvilka af hans fränder kunde vara lagda i samma graf. Öfver gräfningen, som förrättades på Vitterhets-

1 Se originalet i Upsala Univ. bibl.

2 Protokoll 1699 11/10 och 1703 20/11 i »Vadstena Stadskyrkios book, inrättad 1695» (Vadstena kyrkoarkiv). Arkivarien C. M. Kjellberg har först riktat min uppmärksamhet på dessa förhållanden.

3 Den nämnda beskrifningen, med planritning öfver kyrkan och dess grafstenar, förvaras i Palmsköldska samlingen i Ups. Univ. bibl. (Topographica 294) och har för mig påvisats af arkivarien Kjellberg. I den vid planen fogade förteckningen är Bo Jonssons graf betecknad som n:r 27. Samma plan är sedermera med några mindre rättelser tryckt i kopparstick af Eric Geringius 1728, (se sid. 257). - Några i Vitt. Akad. Förvarade beskrifningar öfver »likstenar» i Vadstena vid midten af 1700-talet, härrörande från assessorn i akademien C. I-Iagelberg, förlägga Bo Jonssons grafsten »på norre sidan af choret». Hagelbergs beskrifning är sedermera använd af Tilas i dennes Topografiska samlingar (Kungl. Bibl.). Om man ej vill antaga, att stenen under 1700-talet förflyttats till norra gången för att sedermera åter placeras i den södra, måste här något misstag föreligga - kanske förestafvadt af en felaktig förmodan, att utbyggnaden för gamla koret låg i öster, men kanske också beroende på minnesfel eller slarfviga anteckningar. Äfven några andra grafstenar ha hos Hagelberg annan placering än i den äldre planritningen.

87. Planritning af klosterkyrkan med Bo jonssons grafsten (+).
Kopparstick af Eric Geringius 1728. Ups. Bibl.

Historie- och Antiquitetsakademiens uppdrag af licentiaten Erik Lundberg och hvars resultat bedömdes af professor Carl M. Fürst, afgåfvos berättelser, som äro tryckta bland bilagorna till detta arbete¹. Af dessa berättelser framgår, att något bestämdt resultat icke kunnat vinnas. Visserligen är det icke alldeles uteslutet, att ett skelett, som påträffats nederst i en graf snedt under stenens forna plats, kan vara Bo Jonssons och de däröfver liggande hans sons och sonhustrus. I så fall skulle sonhustruns skelett vara det mellersta (af prof. Fürst betecknadt III) och sonens det öfversta (II), medan Bo Jonssons skulle vara det minsta skelettet med den snedvridna figuren (I). Men då professor Fürst anser det så godt som säkert, att alla tre skeletten äro manliga, har hypotesen knappast något värde. Man behöfver sålunda icke ledas till den onekligen märkligen slutsatsen, att den kraftfulle Bo Jonsson skulle varit en liten man med en missbildad kroppshydd. Då dessutom möjligheter finnas såväl för att de äldsta skeletten i grafven vid någon af de många senare begrafningarna blifvit undanröjda, som att Bo Jonsson och hans fränder begravts på annat ställe i kyrkan, kvarstår som slutresultat af undersökningen endast iakttagelsen, att på denna väg ingen visshet kan ernås. Är det nu emellertid alldeles nödvändigt att i Bo Jonssons grafsten se något oförklarligt? Kan man icke vinna den rätta lösningen

¹ Nedan sid. 365.

på frågorna genom att helt enkelt betrakta stenen som det den utger sig för att vara - nämligen lagd öfver de tre personer, hvilkas namn finnas å stenen inhuggna, vare sig nu stenens plats vid 1600-talets slut var densamma som den ursprungliga eller någon rubbning företagits? Den förra möjligheten behöfver icke vara utesluten, då nämligen den ursprungliga kyrkans midtparti kan ha legat längre österut än den nuvarande kyrkans, hvarigenom motsägelsen mot Vadstenadiariets uppgift förfaller. Bo Jonssons hustru kan också mycket väl vara begrafven hos sin andre man, som också jordats i Vadstena. Då hon önskar begravas »där hennes käre husbonde Bo Jonsson ligger», behöfver detta endast syfta på själfva kyrkan¹. Om Bo Jonssons graf var afsedd för hans ättlingar, kan ett fält å stenen ha lämnats öppet för herr Knuts ende son Bo Knutsson, vare sig det nu var Knut själf eller hans enka, som ombestyrd vården. Bo Knutsson afled, såsom senare skall visas, sannolikt i fångenskap på Gotland, och då med honom släkten utdog, blef den vackra tanken aldrig realiserad. Att, såsom Hans Hildebrand gör, tillgripa insinuationer om att klosterfolket skulle ha vanhelgat en af klostrets välgörare genom att flytta hans lik från en förnämlig plats till en mera undanskymd, är i ett fall som detta hvarken nödvändigt eller historiskt motiveradt. Den enklaste förklaringen är kanske i detta, som i många andra fall, också den rimligaste. En sägen, som kring stenen utformats och som än i dag ger krydda åt det historiska stoff, som serveras vetgiriga besökare, förmäler, att Bo Jonsson måste skänka 14 gårdar till kyrkan för att få ligga 14 fot innanför kyrkans dörr, ty längre in fick han icke komma. I Fants edition af en äldre förteckning öfver grafstenarna finnes en dylik sägen första gången relaterad - fast det där säges, att läget skulle vara 14 fot från altaret². Först senare författare ha gifvit den ytterligare spets, som relationen till dörren innebär, samtidigt med att de sökt att efter historiska fakta retuschera sägnen, då nämligen altaret på Bo Jonssons tid ej låg i samma del af kyrkan som vid den tid, då Fant nedskref sägnen. Märkligt nog hade stenen före den senaste flyttningen ungefär samma afstånd både till dörren och till den plats, där altaret under 1800-talet var placeradt. Ursprunget till sägnen synes emellertid tämligen påtagligt, och har också redan af Fant observerats. Det är tydligen de 14 kulorna i Ermegård Bylows vapen, som ledt fantasien i denna riktning - vid

1 Testamente 1409 4/9 (Sv. Dipl.).

2 Script rer. suec. I: I s. 227. Den ifrågavarande förteckningen, som skall ha funnits i Nordinska. samlingen i Upsala, men numera ej kunnat tillrättaskaffas, skall vara upprättad vid 1700-talets midt. Anmärkningen om de 14 gårdarna är dock tydligen nedskrifven af förteckningens utgifvare, E. M. Fant, och kan således i sitt nuvarande skick ej ledas längre tillbaka än till början af 1800-talet, då editionen är tryckt 1828.

hvilken tid det nu än må ha skett - och då det elaka omdömet gärna etsar sig fastare in i minnet än det goda, har sägnen fått fortleva med oförminskad kraft. Något samtida dokument, som ger en tillstymmelse till stöd åt sägnen, finnes i alla händelser icke och har uppenbarligen aldrig funnits - hvarken beträffande de skänkta gårdarnas antal eller grafvens afstånd från altaret och kyrkdörren. På de tre gårdar, som Bo Jonsson skänkte för sin lägerstad, fick klostret fasta redan några veckor efter begrafningen. Och om några som helst villkor talas ingenstädes¹. Hela sägnen kan sålunda med fullkomlig visshet afvisas som en ren fantasi.

Denna sågen har återopats som ett vittnesbörd om det dåliga eftermäle, som åtföljt Bo Jonsson och som skulle ha fortlevat genom sekler ända sedan den dag han slutade sin jäktande bana. Emellertid kan det ifrågasättas, om icke den starka betoningen af Bo Jonssons dåliga rykte är en företeelse, som framträdte först flera år efter hans död under intryck af politiska händelser. Samtiden uppmärksammade visserligen det skrämmande draget hos honom, då han i flera hänseenden ställde sig utom gränserna för det tillåtna. Men å andra sidan var rättsbegreppens upplösning och tidehvarfvets hela lifsåskådning egnad att öfverskylla hans våldshandlingar så att de under hans egen tid knappast uppmärksammades utanför den krets, som blef lidande på orättfärdigheten. Bo Jonsson var, trots allt, den ledande mannen, hvars vänskap kunde sökas äfven af den gudomliga rättens högsta representanter, och hvars brister ej mättes efter en del orättmätiga förvärf, utan efter de felgrepp, han kunde göra vid förvaltningen af rikets angelägenheter eller de kraftåtgärder, som riktades mot dem, med hvilka han kämpade om makten. Hans opposition mot tyskarna räknades honom för visso till godo i de bredare lagren, och särskildt de svenska borgarna i städerna hade nog en känsla af att han förstod deras sträfvan. När Bo Jonssons lik fördes till Vadstena kloster, hade han ännu öfver sig glorian af den makt och rikedom, som han representerat, och antagligen följdes han också af välsignande tankar från de personer och institutioner, till hvilka han utdelat sina håfvor. Ännu 20 år efter hans död, vid Knut Bossons frånfälle, vittnar klostrets krönikör att drotsen var »i god åminnelse» - en utgjutelse, som kanske förutsatte ogynnsamma omdömen från annat håll, men som nog också var buret af en omedelbar känsla. De som betraktade hans gärningar med mindre blida ögon än klosterkrönikören, fingo gifvetvis näring åt sina tankar, när räfstetingsutredningarna igångsattes och ryktet om hans hårdhet och våldsamma framfart började spridas till en vidare krets. Särskildt de vittnesmål,

1 Perg. 1383 29/4 och 1386 16/10 (RA).

som framdrogos 1409, voro märkbart graverande. Ju mindre intresse och möjlighet det fanns för motbevis så långt efter hans död, desto säkrare kunde också folkfantasiens utsmycka hans bild. Sålunda kom en ogynnsam stämning mot honom att göra sig gällande under omedelbart tryck af de besvärligheter, som uppgörelserna efter honom framkallade, synnerligast som drottning Margareta i hela sin politik riktade sig mot den anda, som Bo Jonsson representerat.

Det omilda omdömet om Bo Jonsson förstärktes sannolikt sedermera under de demokratiska frihetsstriderna, då ej blott danskarna, utan också herremännen inrangerades i fiendeleden och han kom att i minnet framstå som en representant för dem.

Medeltidens krönikörer göra emellertid inga reflexioner öfver Bo Jonsson, och öfverhufvudtaget dröjer det länge innan hans person blir utsatt för något skriftligt bedömande. Olaus Petri gör framförallt kraftiga utfall mot tyskarna och konung Albrekt, och äfven de följande seklens historici konstatera endast Bo Jonssons stora makt och rikedomar. Messenius är, såsom redan antydts, den förste som upptagit berättelsen om dråpet i Gråmunkekyrkan, hvilket han emellertid icke betraktar som någon personlig hämnadeakt, utan som en statshandling å konungens vägnar. Samma tankegång går också igen hos Loccenius. .

För 1600-talets storsvenska uppfattning står Bo Jonsson framförallt såsom märkesmannen, och Hadorph kallar honom i inledningen till Alexander-editionen »en mycket vis och förständig herre», som jämte det att han till vårt tungomål öfverförde den stolta dikten, också »mycket vackra gods stiftade till sitt namns odödeliga beröm, som allom kunnogt är». Äfven i den uppfattning, som dokumenterar sig hos enskilda forskare eller hos den bildade allmänheten under dessa århundraden, är det känslan inför Bo Jonssons makt och storhet, men ej inför hans missgärningar, som är starkast dominerande. Hans åttling, Margareta Grip, ville i en skriftsamling resa ett äreminne öfver honom, och Germund Cederhjelm räknade med stolthet Bo Jonsson såsom sin företrädare å Säby herregård.

Först då aristokratfördomandet blir ett begrepp i den historiska litteraturen, börja också omdömena om Bo Jonsson blifva allt hårdare. Försöket att rentvå Magnus Erikssons bild, efter den vanvård den under århundraden lidit af, framtvingar såsom motvikt en kritik af herremännens resning och därmed af Bo Jonssons verksamhet såsom det centrala i rörelsen. Dalin nöjer sig dock ännu med att relatera mordet på Karl Nilsson och att i allmänna ordalag tala om Bo Jonssons och herremännens maktlystnad. Däremot inaugurerar Lagerbring en helt ny uppfattning, då han kommer med kraftiga insinuationer om Bo Jonssons öfvervåld, samtidigt med att han inplanterar den aggressiva tonen på tankarna om herremännen.

Från och med denna tid äro omdömena lagda efter en tämligen enhetlig linie, och med all säkerhet är det under direkt påverkan af en sålunda genom litteraturen fixerad uppfattning, som de ofvan relaterade sägnerna tagit gestalt. Fryxells försök att kritisera aristokratfördömandet, i sin bekanta opposition mot den Lagerbringska skolan, vinner icke något djupare gehör¹. Geijer är visserligen långt mera behärskad än Lagerbring och står - trots Fryxells omdöme - i själfva verket på en frigjord ståndpunkt. Men efter honom har däremot den s. k. kritiska forskningen under en fortgående utsmyckning af Bo Jonssons våldsdåd låtit denne framstå som en typisk representant för en själfsvåldig herremakt, såsom rofriddaren och utsugaren, hvilken ej hade intresse för annat än sin egen makt och sina rikedomar. Som sådan har han särskildt utdömts af dem, som prisat den stora folkresningen i följande århundrade såsom de goda samhällselementens frihetskrig. Liksom S:t Eriks tid åberopats såsom den gyllene åldern, så har Bo Jonssons regemente i motsats därtill framstått såsom olycksdagarna, då egennyttan och folkförtrycket satte sin genomgående prägel på statslifvet.

Redan Styffe lutar i sin sakliga skildring och i sin kritik af Fryxell åt denna uppfattning, men än skarpare har den utformats af Hans Hildebrand och Henrik Schück i deras arbeten om dessa tider, liksom också Hans Forssell i inledningen till Gustaf Vasas historia lagt sin kritik af förläningsväsendet på alldeles samma plan. Lagerbrings ettriga ton har visserligen modererats, samtidigt med att forskningen fördjupats, men ramen för omdömena är fortfarande densamma och problemställningen fullkomligt likartad med Lagerbrings. Endast några finska författare ha funnit vissa nya grepp på ämnet - exempelvis Ruuth i sina arbeten om Åbo och Viborg - men i gengäld har hos andra författare i Finland fantasien fått ohejdad löpa i väg på den häfdvunna banan. I en samling »bilder ur en svensk storätts lif» har sålunda Anders Ramsay - visserligen utan anspråk på att betraktas som verklighetsskildrare - utsmyckat Bo Jonssons bild med detaljer från det Molièreska galleriet, då han exempelvis talat om, huru den girige på vintern gräfdde ner sig å Vinäs för att rufva på sina skatter, och huru människorna uppe i Svealand räddes den eljes efterlängtade våren därför att Bo Jonsson åter skulle utträda ur sitt ide².

Populära svenska skildringar inom svensk ram gå visserligen icke så långt i hårresande detaljer, men plocka i hvarje fall helt omsorgsfullt tillhoppa våldshandlingarna, med hvilkas relaterande Bo Jonssons historia anses väsentligen uttömd³.

1 Anders Fryxell, Om aristokratfördömandet i svenska historien (1845-1850).

2 Anders Ramsay, Genom sekler (Helsingfors 1909).

3 Adalrydström, Boken om Tjust, m. fl. författare.

Den sålunda efterhand fixerade uppfattningen är förklarlig, och de flesta detaljer i de vetenskapliga iakttagelserna äro också overläggliga. Det oaktadt måste dock linierna betraktas såsom alltför enkla för att kunna omsluta den märklige mannens personlighet. Ingen har ännu lösgjort sig för att kritiskt granska den grunduppfattning, på hvilken hela omdömet om tiden och personligheten hvilat, utan har man endast utvecklat de synpunkter, som tagits i arf från en historisk skola. Därför är också bilden bestämd efter en ensidig värdesättning af den tidsanda, från hvilken den fick sin prägel, och dess drag äro formade efter en förutfattad mening om personens grundkaraktär. Senare tiders uppfattning om sociala förhållanden och de demokratiska idéernas accepterande som axiomatiska sanningar ha också i alltför hög grad fått återverka på omdömet. Det är som om man vid påträffande under gräfning af ett obändigt föremål ej ens hunnit plocka undan den omgifvande jorden för att konstatera föremålets art, utan endast nöjt sig med att beskrifva det grofva och råa, som uppmärksammats vid den första afsyningen. Det källmaterial, som står oss till buds, är visserligen alltför torftigt för att vi skulle kunna draga några säkra slutsatser i en fråga som den föreliggande, men så mycket ha vi i hvarje fall möjlighet att konstatera, att Bo Jonssons person och verksamhet äro alltför komplicerade för att forskningen skulle låta sig nöja med den bild, som den hittillsvarande historieskrifningen fixerat. Ännu föreligger det ett rikt fält för iakttagelser i helt annan riktning än den hittillsvarande, och om också slutsatserna aldrig kunna med säkerhet fastställas, så öppnas dock inom ramen för Bo Jonssons historia perspektiv öfver psykologiska företeelser och öfver tidsrörelser med en omfattande räckvidd.

Huru än framtiden kan komma att bedöma Bo Jonsson, så skall den säkerligen dock aldrig förneka, att han var en ovanlig personlighet, en storfinansiär af sällsynta mått, en fantasi- och skaparkraft med en bredd öfver sitt lifsarbete, som är nästan utan motstycke i vår medeltidshistoria. Det var något af förelöpare till renässansfigureerna hos honom - en maktutöfvare likartad med Italiens condottierer, som just vid denna tid började tillkämpa sig väldet i de italienska städerna. I grannrikenas historia hade han i viss mån en samtida förebild i Valdemar Atterdag, och imånga hänseenden följde också Danakungens dotter en politik, som var befryndad med hans. I vår egen historia få vi leta långt fram i tiden för att träffa en person, som med så järnhård viljekraft förstod att behålla den ledning i statsangelägenheterna, som han genast vid sitt första framträdande tillvällade sig, och som med så öppen blick för realiteter förstod att i sin hand samla de ekonomiska förutsättningarna för sin makt. Tanken ledes osökt till Gustaf Vasa, då en jämförelse skall göras.

Båda voro kraftnaturer med utpräglad känsla för sin egen betydelse. Båda förstodo att med fördomsfri uppfattning använda sig af de framflytande rörelserna i tiden. Båda hade den vidsträckta affärsblicken och förmågan att skaffa sig materiella tillgångar i osedvanlig utsträckning. Ingen af dem visade heller någon öfverdrifven hänsyn till andras personliga intressen.

Om sålunda Bo Jonsson i flera hänseenden var en prototyp för Gustaf Vasa, så får dock parallellen icke utdragas i sina konsekvenser. I fråga om syftmålen, de ledande idéerna, de bestående resultaten och öfverhufvud taget den allt omspännande halten af deras verksamhet ligger Gustaf Vasas lifsgärning på ett så väsensskildt plan, att hvarje tanke på en jämförelse nästan vore en försyndelse. Då vi i det svenska statskicket nydanare älska att se den storsvenska kraften med det ljusa, harmoniska och människovinnande draget, så skymta vi visserligen också hos Bo Jonsson en storsvensk jättekraft med sin prägel af motsättningen mellan vinterdagens mörker och sommarnattens ljus. Men det mörka, disharmoniska och isolerade ger här grundtonen, medan de ljusa dragen väl kunna anas bland förutsättningarna för hans inflytande, men icke urskiljas i det töcken, som omger tiden.

8

GÅRDARNA I WIST SOCKEN

Ett närmare studium af Bo Jonssons åtgärder för samlande af komplexet kring Bjärka har ej endast intresse för denna gårds historia, utan kan också vara belysande för hela hans verksamhet och arbetsmetoder, då det lämnar inblick i hans nitälskan för nydaningar inom näringslivet.

Ovisst är, om Bo Jonsson genom arf bekommit någon egendom i Wist socken. Några handlingar, som visa att han varit samarfvinge med äldre ägare af därvarande gårdar, har man icke, och ej heller någon antydning om anledningen till att han sökte sig just till denna socken. Visserligen var han befryndad med de herrar, som här ofvan inrangerats bland Säbys ägare, i det att både Knut Folkesson och Nils Turesson räknade släktskap med honom¹. Då hans mormor fru Ce-

I ett flertal genealogier säges Nils Turessons moder Sigrid ha varit dotter till Bo Nilsson (Natt och Dag) och således syster till Bo Jonssons moder. K. H. Karlsson (Svenska Åttartal 5) söker emellertid visa, att Nils Turessons mor tillhörde en annan släkt. Bo Jonsson kallar dock Nils Turesson sin frände. Om hans släktskap med Knut Folkesson är ofvan taladt.

cilia af Blåsläkten härstammade från herr Svantepolk, hvars donationer till Linköping delvis stodo under Bo Jonssons förvaltning, är det icke otänkbart att någon egendom i Wist socken genom arf kommit i hans händer. Om man antar, att Bjärka en gång tillhört lagman Bengt, kan man ju också gissa på att några delar af ett gammalt Folkungagods genom herr Bengts dotter gått till Blåsläkten och därifrån till Bo Jonsson. Men allt dylikt är endast lösa hugskott, som det är fåfängt att söka värdesätta. Uteslutet är i hvarje fall icke, att känslan af släktsamband med äldre jordägare i socknen kan ha medverkat till att uppdrifva hans intresse för denna landsända eller underlättat hans jordförvärf.

Det första bevarade bref, som talar om Bo Jonssons förvärf i socknen, är utfärdadt den 25 februari 1360, således redan innan han börjat sin politiska bana. Det rörde delar af Hofvetorp och Vässentorp - en attung af det förra och en fjärdedels attung af det senare -- som Herman i Bogesta och hans måg Birger Magnusson pantsatte till Bo Jonsson. Tillika medföljde några kvarnar i Hackefors ström i Landeryd socken. Pantesumman för det hela var 140 mark. Uppenbarligen gick det med denna pant som med en hel del andra - den blef oinlöst, och egendomen tillföll Bo Jonsson. Och kanske var därmed klafven gifven till godscomplexet i Wist¹.

Nästa förvärf, om hvilket vi äga kännedom, rörde Bjärka och Bjärkatorp samt delar af Skog och Vässentorp. Det var detta, som han erhöll vid det byte med Johan Petersson år 1367, hvarom redan är utförligt taladt.

När Bjärkaholm var färdigbyggdt - å den holme i Stångån, som än i dag kallas Bosholmen - och egendomen sålunda var 'apterad till sätesgård, inriktade sig Bo Jonsson också på att planmässigt utvidga densamma. Under år 1370 följde sålunda ej mindre än fem större eller mindre uppgörelser. I januari tillbytte han sig af Staffan Avidsson dennes komplex, som sträckte sig öfver Risnäs, Skälstorp, Ringetorp, Skogsgårdama, Gräshorfva och Tegneby med vattenrätt både i Stångån och Hofvetorpsbäcken. Det var säkert ett värdefullt förvärf med betydande sträckor, om hvilka förut i annat sammanhang är taladt (sid. 128). I utbyte lämnades en del af de gårdar på Öland och i Kalmar län, som Bo Jonsson året förut förvärfvat från Nils Ketilsson.

I maj 1370 kommo så de ofvan omtalade uppgörelserna med prästmännen, då Bo Jonsson tillbytte sig jordar i Wist från ärkedjeknen Nils i Linköping, kaniken Joar i Vi och kyrkoherden Karl i Wist, hvilken sistnämnde erhöll tre attungar i Husby i stället för delar af

I Källorna för denna och nedanstående uppgifter om Bo Jonssons förvärf äro på vederbörliga ställen angifna i kap. 1:2-5 här ofvan.

Enligt en undersökning som verkställdes år 1403 skall han före 1373 ha haft en ytterligare bytesuppgörelse med kyrkoherde Karl i Wist, då han till »denne lämnat en kvarn i Forsa och 3/4 attung i Husby, hvaremot han af kyrkan fått mottaga jord bland annat i »Dengils-måla», Risnäsamåla, »Fallasäter» och »Broko», hvilka båda sistnämnda, enligt hvad ofvan antagits, skulle ha legat inom Skogs eller Risnäs nuvarande områden.

Efter denna tid tyckes en paus ha inträdt i förvärfven, om man får döma af bevarade handlingar. Först då Bo Jonsson åter i större skala drifver upp sina egendomsaffärer, blir äfven komplexet i Wist utökadt med nya områden. Från 1377 äro sålunda flera förvärf att anteckna. I mars månad tillbytte han sig af Peter Tomasson en och en åttendedels attung i Skog jämte så mycket i Gräshorfva, att alltsamman skulle gifva 6 tunnors afgäld. I bytet ingick äfven jord i Björsäter socken, hvaremot Bo Jonsson lämnade från sig flera gårdar i Skärkinds härad. I november erhöll han fasta dels å de sju attungar i Götterp, som han flera år förut tillbytt sig af Heming Lafrensson, dels på delar af Gunnarsbo, som han köpt af Leksten Sunesson och hans systrar för 24 mark svenska penningar.

Några år efteråt försiggick det förut omtalade bytet med Wist kyrka, då Bo Jonsson den 5 maj 1379 förvärfvade en hel del småjordar i socknen och i stället lämnade från sig en half attung i Styfvinge och en fjärdedels attung i Styfvinge skog jämte 40 marker svenska penningar i mellanafgift. Bo Jonsson kom därigenom i besittning af ytterligare andelar i Skog, Vässentorp, Ringetorp, Gunnarsbo och Högmo jämte jord i Jordstorp, Hållingstorp, Mårdstorp, Klint, Landamäre, Ringsnäs och Brommetorp samt några jordar, hvilkas identitet ej med säkerhet kan fastställas.

Äfven under sina senare år gjorde han en del förvärf i socknen, då han nämligen 1382 af Magnus Skräddare köpte jord i Skog och angränsande trakter för 35 marker svenska penningar och 1384 från Gustaf Matsson öfvertog en attung i Risnäs jämte jord i Landeryd socken i ersättning för 10 mark, som Gustaf var honom skyldig efter ett föregående byte.

Emellertid är det tydligt, att utom dessa förvärf äfven förekommit andra, hvilka numera ej kunna dokumenteras. Ett af bytesbrefven 1370 talar sålunda om en äldre uppgörelse med Dan i Hofvetorp. Öfverlåtelsen af Forsa kvarn och af jord i Husby till kyrkoherde Karl förutsätter också tidigare förvärf, liksom 1379 års bytesbref, hvarigenom jord i Styfvinge upplåtes. Vid flera af arfvingarnas uppgörelser efter hans död talas också om gårdar, som tydligen tillhört hans komplex i socknen, fast ingen samtida handling utvisar, huru de kommit i hans ägo. Särskildt är det två bref från 1402 och 1455, som därvid äro belysande. Då båda dessa gälla uppgörelser med

89. *Rester af Bjärkaholm.*
Foto 1920.

hans samlade arfvingar, är det knappast tänkbart, att redogörelserna kunna upptaga andra gårdar än dem, som tillhört arvet efter honom¹. Om man emellertid sammanställer alla dessa uppgifter från olika håll, får man en tämligen öferskådlig bild af den domän, Bo Jonsson småningom samlade i socknen. Utom öfver de redan angifna gårdarna har den sträckt sig norrut öfver Tegneby och Sjövalla -hvilket nämnes första gången i 1402 års bref - och med all säkerhet också öfver det därintill liggande Forsa, hvars vattenkraft han i hvarje fall disponerat. Vidare sydost om ån öfver Ingetorp, Byrstorp och Dala ända ned till Jubeck. Västerut har Karsnäs utgjort gränsen, och söderut ha Gasarp och Dalshult legat inom domänen, då nämligen det Dal, som omtalas i 1402 års bref, troligen åsyftar Dalshult. Äfven öfver Markustorp - eller Markussäter som det kallas i 1402 års bref - har området sträckt sig vid hans död, trots det att delar af gården i ett tidigare bref omtalas såsom bortbytta af Bo Jonsson.

1 Bref I402 29/1 (Sv. Dipl. I: 138) och 1455 23/4 (Rääf, Ydre härad I, s. 257). Utdrag rörande gårdarna i Wist tryckta här nedan sid. 362 o. f.

Ett område, som kallas »Gammalkirkio» - och som första gången omtalas i 1402 års bref - kan ej med bestämdhet identifieras. Nära till hands ligger dock att sammanställa det med »Kirkiosäter», som 1370 förvärfvades från Staffan Avidsson (ofvan sid. 128), vare sig man vill förlägga denna plats till det nuvarande Skogsområdet eller till något annat ställe, där en kyrka eller kultplats funnits en gång i tiden. Om den nya kyrkan uppbyggts i Wist vid mitten af 1300-talet - hvilket i annat sammanhang framhållits som en möjlighet - så kan det mycket väl tänkas, att den gamla platsen så tidigt som 1370 endast kallades »Kyrksäter», medan den 30 år efteråt redan ingått i medvetandet såsom den »gamla» kyrkans område. Då »Gammalkirkio» omfattade icke mindre än 4 1/4 attungar, ligger det nära till hands att däri också inräkna de öfriga okända orter, som i Staffan Avidssons bref nämnas i detta sammanhang, nämligen Fallasäter, Högsäter, Broko och Stubba-Rytzlo. I så fall bör hela gården lättast kunna inrangeras på Skogs område, som i senare tid varit betydligt större än dess första omtalande i handlingar från 1300-talet ger vid handen. Skog förvärfvades visserligen genom ett flertal uppgörelser af Bo Jonsson, men 1402 var det endast 2 3/4 attungar som buro detta namn. Då gården sedermera på 1500-talet omfattade 4 hemman - både skatte, krono, frälse och kyrkojord - är det ju möjligt, att »Gammalkirkio», hvars namn är försvunnet redan vid 1400-talets midt, omfattat en del af de senare Skogsgårdarna.

Det register öfver Bo Jonssons gårdar, som sålunda skulle kunna upprättas, tangerar så godt som alla Bjärka-Säbys nuvarande gårdar i Wist socken. Helt undantagna äro endast Labbenäs längst i nordväst och Kringtorp och Banketorp längst i söder. Torpanamnet, som i 1455 års bref för första gången förekommer i samband med Säby, torde tidigare återfinnas i Bjärkatorp, fastän icke alla Torpagårdarna därmed åsyftas. Fallemo har säkerligen ingått i det område, som förvärfvades från Sigrid Håkansdotter.

Om en och annan af de nuvarande Säbygårdarna sålunda låg utanför Bo Jonssons komplex, så sträckte det sig i stället öfver vidsträckta områden, som numera tillhöra andra egendomar, såsom Sturefors, Husby och Styfvinge. Af allt att döma låg hufvuddelen af det nuvarande Sturefors-området i Wist socken, både ofvan- och nedanför Stångån - Sjövalla, Tegneby, Risnäs, Jordstorp, Ringetorp, Byrstorp, Dala m. m. - under Bo Jonssons domän. Husby var troligen afsöndradt redan före hans död, då han nämligen bortbytte jord därstädes och namnet icke förekommer i 1402 års bref, men en tid har det i hvarje fall varit i hans händer. En del af Styfvinge bortbyttes också till Wist kyrka, men en attung fanns kvar i komplexet ännu 1402. Söderut vidgade sig området öfver de i våra dagar utomliggande gårdarna Mårdstorp, Klint, Gasarp, Dalshult

90. Bo jonssons gårdar i Wist.

Prickadt område (approximativt). Namn moderniserade. Kartan uppr. 1923.

och Markustorp. Sålunda fick det i sin helhet en tämligen god afrundning inom socknen. Dessutom anslöto sigsockså till området ett flertal egendomar i angränsande socknar - Grebo, Landeryd, Vårdsnäs m. fl. - men där var det andra gårdar, som bildade centralpunkter.

I hvad mån komplexet var homogent inom de angifna gränserna - d. v. s. om de gårdar, som buro namnen, i sin helhet tillhörde Bo Jonsson - är emellertid omöjligt att bedöma med det ofullständiga material, som står till buds. Räknar man endast med de

kända förvärfsbrefven, så får man ingen fullständig bild, då dessa blott tala om enstaka attungar och attungsdelar. Om gårdarna haft större omfattning, måste man förutsätta, att återstoden af vissa gårdar erhållits genom uppgörelser, som för närvarande ej kunna dokumenteras.

Emellertid har den förvärfvade jorden, äfven om den blott utgjort en attungsdel, i många fall kunnat sammanfalla med det område, som bar namnet. Ty om också attungen ursprungligen var åttondelen af en by, så hade den med all säkerhet redan vid denna tid fått karaktären af ett tomtmått, som endast behöfde tyda på, att det område, som bar ett visst namn, en gång i tiden ingått i ett större område. Då flertalet gårdar inom ifrågavarande komplex fått sina namn fixerade såsom torp, ligger särskildt här en sådan förklaring nära till hands. En jämförelse mellan beteckningarna vid olika tider för de ifrågavarande gårdarna ådagalägger också tydligt, att någon fastslagen relation mellan attungtalet och det senare gårdstalet icke förefunnits.

Därtill kom, att gårdar och gårdsdelar mången gång lågo så obrukade och öde, särskildt efter pesten, att ingen gjorde rättsliga anspråk på dem. Då gränser och ägorättsförhållanden voro oklara, kunde nog den företagsamme utvidga sina marker äfven utan lagliga uppgörelser. Under sådana förhållanden kan det mycket väl tänkas, att de ofvan omtalade förvärfsbrefven, trots det att endast enstaka attungar eller attungsdelar nämnas, i flera fall gifvit Bo Jonsson den reella besittningsrätten till hela det område som bar namnet.

Om Bo Jonsson sålunda kan ha ägt mera än attungstalen i de kända förvärfsbrefven gifva vid handen, så är det å andra sidan tämligen säkert, att icke alla byar inom det ifrågavarande området helt och hållet voro i hans händer. Kyrkan disponerade sålunda flera gårdsdelar - som bl. a. Bo Jonsson själf gifvit den - och i de stora byarna funnos nog äfven skattebönder med själfständig ställning. Östra delen af det nuvarande Torpaområdet låg med all säkerhet utanför Bo Jonssons domän. Kanske var en Magnus Pedersson i Torpe, som omtalas i ett bref af 1397, därstädes hemmahörande, liksom Agmund i Torpastada, som deltog i det förut omtalade vittnesmålet år 1403. Kanske har också någon själfständig bonde hållit sig kvar i Hofvetorp, trots det att Bo Jonsson - att döma af 1402 års bref - ägde 5 attungar i byn. Och kanske funnos också inom Skogsområdet bönder, som buro sina skatter till kronan.

Den jord, som Bo Jonsson förvärfvade i Wist socken, var till väsentlig del frälse redan före hans tid. Johan Petersson, Staffan Avidsson, Gustaf Matsson m. fl. voro frälsemän, och så var nog också förhållandet med en del ägare, hvilkas namn handlingarna icke bevarat.

Men då Bo Jonsson bevisligen hade uppgörelser äfven med bönder, kommo flera områden först genom öfverlåtelsen till honom att ikläda sig frälse natur. På dessa lade sedermera staten beslag genom Margaretas reduktion - såsom senare skall visas - och sålunda utvidgades efter Bo Jonssons död de själfständiga områden, som hållit sig utanför hans förvärfsbegär.

Liksom uppodlingen i allmänhet gått fram längs vattendragen, så fann också Bo Jonsson vid åarna och sjöarna de mest eftersträfvansvärda sträckorna. Alla vattenfallen i Stångån inom det nuvarande Säbyområdet tyckas sålunda ha kommit i hans händer. Det ålfiske vid Säby, som han förvärfvade från Sigrig Håkansdotter, var tydligen strömmen vid Säby bro. Redan dessförinnan hade han från kyrkoherde Karl tillbytt sig ett ålfiske vid Bjärkaholm det nuvarande Kvarntorpsfallet - och vid det stora bytet med Staffan Avidsson hade han kommit i besittning af flera strömmar, som säkerligen kunna identifieras med Skälstorpsfallet. Af arfsuppgörelserna efter hans död framgår, att han också innehade Skorpfallet - således alla de nuvarande strömmarna i Stångån inom Bjärkasäbys område.

Alla de gårdar, som här omslöto ån ända upp till kyrkan, voro också helt eller delvis i hans ägo. Invid kyrkan var han åtminstone en tid i besittning af Husby fiskevatten. Österut behärskade han Stångåns stränder genom Tegneby, Risnäs och Byrstorp. Vid Forsa ägde han kvarnar, och inne vid Erlången hade han kuststräckor både vid Sjövalla och Dala. Hela Stångådalen och landsträckan mellan Rengen och Erlången var sålunda tydligen i hans händer. Bortom Erlången fortsatte hans äganderätt vid Hackefors och Tannefors strömmar, och kanske ägde han också de öfriga fallen i Stångåns nedre lopp. Västerut tyckes han ha utnyttjat Hofvetorpsbäcken, där sedan Kinda kanal dragits fram, ty där låg troligen den kvamström i Tostafors, som han tillbytte sig från Staffan Avidsson efter att han förut af Dan i Hofvetorp fått kvarnar därintill. Följer man slutligen kuststräckan längs sjöarna och ser huru han innehade alla gårdar längs Rengen ända från Karsnäs till Landamäre, så framgår tydligt, att han rent planmässigt försökte komma i besittning af bygder omkring vattendragen. Dessas karaktär af föreningsband illustreras också af det förhållandet, att Bo Jonssons domäner fortsatte bortom Rengen, där Bro och Västerby m. fl. gårdar i Vårdnäs voro hans egendom. Från dessa utgångspunkter förstår man också, att Bo Jonsson kunde låta delar af Torpaområdet och måhända äfven delar af Skog och Hofvetorp stanna kvar hos bönder. Det var för visso glest bebyggda sträckor långt från vattendragen, som han ej ansåg tillräckligt värdefulla att eftersträfvade, sedan han förvärfvat de välbebyggda områdena med goda förbindelseleder.

*91. Brunnen vid Bjärkaholm.
Foto 1920.*

Inom denna domän, som han lyckats göra beundransvärdt homogen, sökte Bo Jonsson gifvetvis utnyttja de ekonomiska möjligheterna på bästa sätt. Sedan han gjort gården till sin hemvist och en centralpunkt för den privata förvaltningen, egnade han också allt intresse åt dess utveckling. Från den lilla holmen i Stångån, som blef hjärtpunkten i anläggningarna, utrustad med de bekvämligheter, som tiden

*92. Bos ek vid Bjärkaholm.
Foto 1920.*

förmådde prestera, utbredda sig nydaningsarbetet till alla delar af egendomen. Här anlades för visso vägar och röjdes långa skogarna, här pröfvades nya metoder för jordens uppodling och brukning, här var naturen tillräckligt mångsidig för att lämpa sig för en uppdelning af gårdarna på olika grenar af jordbruksdriften, och här kunde vattendragen utnyttjas till fiske, vattenfallen till

kraftverk och de skyddade platserna till bostäder för de arbetskrafter, som behöfdes. Här hade han med andra ord ett utomordentligt fält för sitt praktiska experimenterande.

Här kan man också skönja talande vittnesbörd om de sammanslagningar af jordlotter och de skatteregleringar, som Bo Jonsson företog under sin sträfvän att förenkla arbetsmetoderna och organisera förvaltningen af sina egendomar. Materialet för frågans bedömning ligger i en jämförelse 'mellan förhållandena vid den tid, då Bo Jonsson förvärfvade gårdarna i Wist, och gestaltningen af egendomen några år efter hans död. Det bref, som lämnar stoff för jämförelsen, är visserligen ej utfärdadt förrän 1402, men då gårdarna vid detta tillfälle fortfarande tillhörde drotsens arfvingar, är det högst sannolikt, att de förändringar, som återspeglas, blifvit vidtagna just af Bo Jonsson.

Hvad som vid en jämförelse först faller i ögonen är att flera gårdsnamn år 1402 äro försvunna. Några af dessa gårdar ha kanske redan afsöndrats från domänen - eftersom de flera århundraden efteråt ånyo förvärfvas af Säbys ägare. Andra däremot ha nog endast varit föremål för jordregleringar, eftersom de långt efteråt ånyo dyka upp i komplexet utan att man kan skönja något återförvärf.

Så är exempelvis fallet med Hagen, som låg i närheten af Säby och som vid förvärfvet 1371 omfattade icke mindre än 9 attungar, om nu brefvet lämnar riktiga uppgifter. Efter 1300-talet är namnet alldeles borta ända till dess det på 1700-talet kommer till användning på ett torp i närheten. Otänkbart är visserligen icke, att Hagen af 1371 kan vara något helt annat än det senare torpet, men i hvarje fall är det tydligt, att något nytt gårdsnamn ej vid denna tid framträder med så högt attungtal, att man kan misstänka, att samma gård helt enkelt fått ett nytt namn. Liksom Hagen, så försvinner också »Mangslöxmala» för att först flera århundraden efteråt framträda under namnet Mångsmålen (senare Mumsmålen). Med all säkerhet ha båda dessa gårdar varit föremål för en reglerande åtgärd af Bo Jonsson i rent praktiskt syfte, i det att gårdarna fått uppgå i andra.

Många af de småjordar, som Bo Jonsson förvärfvade från Staffan Avidsson eller från Wist kyrka, omtalas ej heller 1402, hvilket tyder på att de sammanslagits eller inlagts i någon af de omkringliggande gårdarna. Sålunda försvinna nu namnen Högsäter, Kyrksäter, Fallasäter, Broko, Stubba-Rytzlo och Eke, för att icke mera återkomma i Bjärka-Säbys historia. Såsom redan antydts är det högst antagligt, att Bo Jonsson organiserat en alldeles ny gård under namnet »Gammalkirkio» och med densamma införlifvat åtminstone de flesta af de nämnda småjordarna. Att döma af det höga attungtal, som gården hade, var det en af de största i socknen - hvilket ytterligare stärker hypotesen om dess inrangerande i Skogs stora by.

Utom Gammalkirkio är det också ett flertal andra namn, som för första gången framtråda i 1402 års bref, exempelvis Sjövalla och Dala vid Erlången samt Gasarp och Dalshult uppe i skogsbygden söderut. Närmast till hands ligger ju att tänka på att dessa gårdar förvärfvats af Bo Jonsson utan att vederbörande handlingar finnas bevarade, men uteslutet är ej heller, att de under hans tid ha uppodlats och utbrutits ur andra gårdar.

För flera af de kvarvarande gårdarna skönj es en bestämd förändring i deras kamerala natur. Då de af Bo Jonsson förvärfvades, förekommo i hög grad varierande beteckningar för deras värde och afkastning, men då de 402 uppräknas, är en större planmässighet genomförd. Attungtalet, som i förvärfvsbrefven användes äfven för smålotter, omväxlande med afradsbeteckningarna, kommer år 1402 endast till synes vid de större byarna eller gårdarna - Säby (4), Hofvetorp (5), Risnäs (4), Tegneby (4), Styfvinge (1 1/5), Skog (2 3/4) och »Gammalkirkio» (4 1/4). För de öfriga däremot angifves alltigenom räntaafkastningen eller hvad gården »skyllar» i korn, smör eller penningar. Med den alltmera utvecklade penninghushållningen har också räntan i penningar fått allt större användning vid beteckningen särskildt för mindre gårdar. Otvifvelaktigt vittna dessa nyheter om en rent systematisk reglering, som med all säkerhet Bo Jonsson själf vidtagit, vare sig det endast varit en bokföringsåtgärd eller det inneburit en reell omläggning af arrendesystemet, sammanhängande med en omreglering af driften vid de olika gårdarna. Om förändringen också var yttring af en tendens, som äfven annorstädes framträdde, så måste den dock vid ett visst tillfälle vara företagen.

På en reell innebörd i förändringen tyder onekligen det förhållandet, att flera höga attungtal utbytts mot jämförelsevis låga räntesiffror. Afgälden per attung var visserligen öfverallt vid denna tid i sjunkande, men i hvarje fall måste detta ha inneburit en förändring för jordägaren. Då Östgötalagen ålade landbon att betala 4 tunnor korn för hvarje attung, skulle exempelvis Göttorp och Skälstorp med sina 7 attungar ha räntat 28 tunnor. År 1402 beräknades emellertid afkastningen för den förra gården endast till 4 tunnor korn och 2 pund smör, medan den senare räntade 4 tunnor korn och 6 öre penningar. Senare reducerades dessa siffror ytterligare. Och Ringetorp, som vid förvärfvet omfattat 9/4 attungar i öfre och 8 attungar i nedre torpet, gaf 1402 endast 2 pund smör i ett för allt. I detta fall ha sålunda attungarna varit synnerligen små. Bjärka, som omfattade en attung vid förvärfvet, har kanske haft samma storlek som Bjärkatorp af 1402, hvars ränta upptogs till 2 tunnor korn och 5 fjärdingar smör - d. v. s. ungefär den relation som lagen förutsatte. Ringsnäs, som betecknades med en half marks afrad vid förvärfvet, gaf år 1402 i ränta 3 tunnor korn och 3 öre penningar. Den enda af de nuvarande Säby-

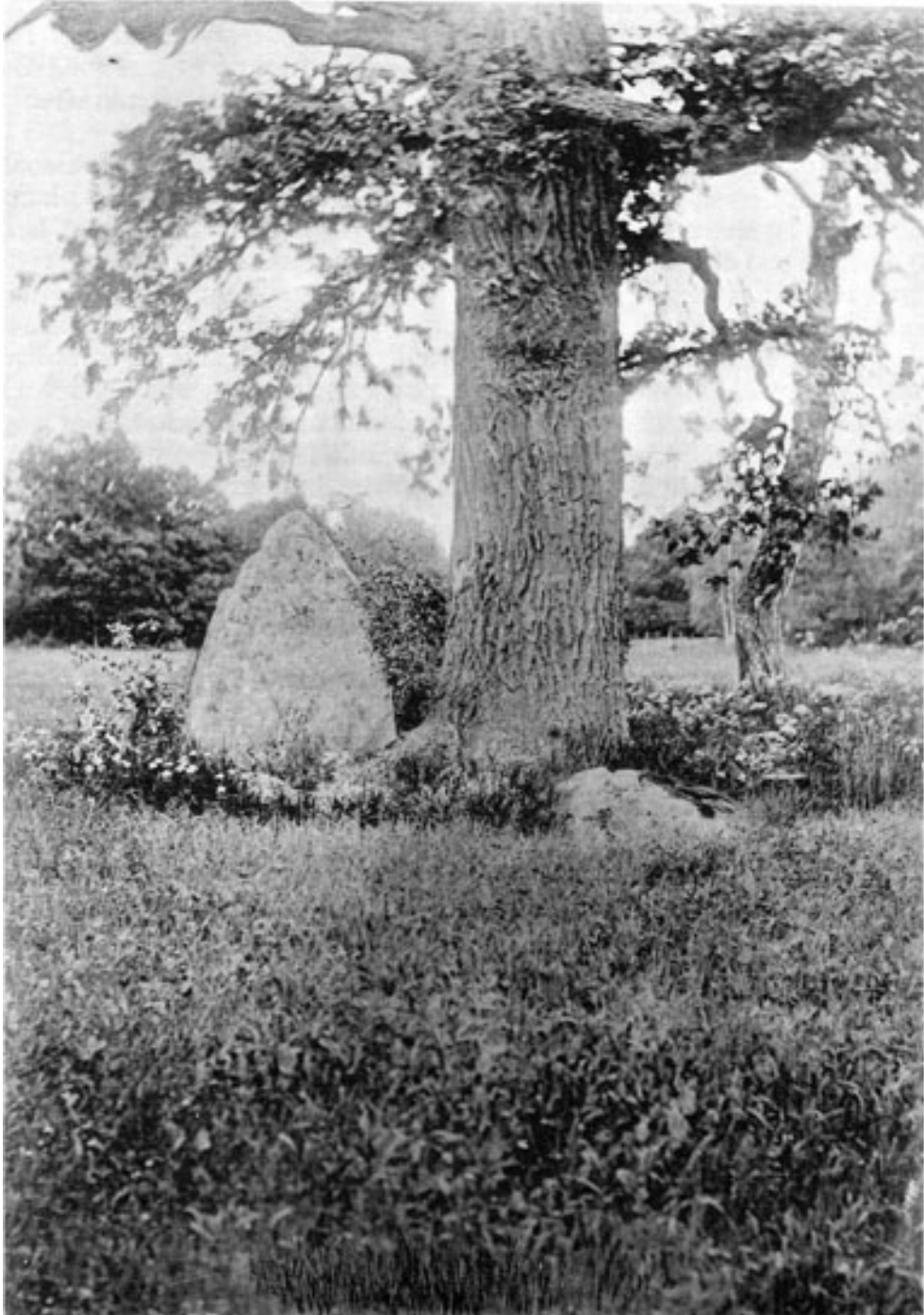
gårdarna, för hvilken man kan konstatera, att beteckningen bibehållits, är Säby, som redan 1371 angafs som 4 attungar och 1402 hade samma beteckning. Huruvida Hofvetorps attungtal under Bo Jonssons tid förändrats, ger oss handlingarna ingen möjlighet att bedöma. År 1402 omtalas 5 attungar i Hofvetorp.

Efter Bo Jonssons tid fullföljdes denna reglering ytterligare, då under senare delen af 1400-talet också de stora gårdarnas värde beräknades efter afraden eller hvad gården »gifver» eller »gör». Evalveringen anslöt sig därvid på det närmaste till de i lagen fastslagna grunderna. Då också för de mindre gårdarna afradsbeteckningen bibehölls, var det tydligen Bo Jonssons beräkningsgrunder, som i stort sedt blefvo bestående.

Om rent praktiska anläggningar vid egendomen under Bo Jonssons tid vittna också ett flertal uppgifter i urkunderna. Åtminstone fem kvarnplatser omtalas sålunda i samtida handlingar, och måhända ha de varit ännu flera. Vid Forsa funnos, tydligen i det nuvarande Stureforsfallet, två kvarnar, af hvilka den ena afstods till kyrkoherden i Wist¹. Vid Tegneby uppåt norra delen af komplexet, hade Bo Jonsson en kvarn, som ännu kvarstod 1402. Då ingen vattenkraft tyckes ha funnits i den del af Stångån, som tangerade Tegneby, var det måhända en väderkvarn. En vattenkvarn låg vid Skorpa, första gången nämnd i 1370 års bref och sedan den enda som omtalas 1455. Längre upp i strömmen, förmodligen i Skälstorpsfallet, låg Gyringe kvarn, som förvärfvades 1370. Några kvarnar vid Tostafors, som han fått af Dan i Hofvetorp, använde sig troligen af de små fallen vid de nuvarande Hofvetorpslussarna.

Vid uppgörelsen 1402 talas också om tre kvarnar i Gillingisfors. Otänkbart är icke, att detta namn - som ej kan identifieras med något nu existerande - syftar på Skälstorpsfallet. Gillinge kan mycket väl vara samma namn som det nyssnämnda Gyringe - om nämligen ett af dem tänkes vara i skrift förvanskadt. Namnet kan härleda sig från den person, som byggt den första kvarnen, och kan sedan ha transporterats på forsen. Att namnet sedermera försvunnit, tyder på dess tillfälliga karaktär. Då 1370 års bref uttryckligen talar om förvärf af flera kvarnströmmar ofvanför Gyringe kvarn, är det högst sannolikt, att Bo Jonsson användt dessa strömmar för anläggning af nya kvarnar och att det just är dessa, jämte den 1370 förvärfvade Gyringe kvarn, som omnämns i brefvet efter hans död under namn af kvarnarna i Gillingisfors. Genom en identifiering af namnen Gyringe och Gillinge stärkes också hypotesen om alla dessa kvarnars belägenhet i Skälstorpsfallet. De nya -strömmar, som förvärfvats

I 1403 års bref säges uttryckligen, att den till prästen öfverlåtna kvarnen »jacet in domo cum alio molentino» (Sv. Dipl. IV: 2968).

*93. Bostenen å Kvarnången
Foto B. Schnittger 1915.*

1370, måste nämligen ha legat i omedelbar närhet af Gyringe kvarn, om det skall tänkas, att kvarnen gifvit namn åt strömmarna. Då sålunda tre kvanir funnos 1402 där endast en fanns 1370, skulle Bo Jonsson i betydlig utsträckning ha tillgodogjort sig vattenkraften i Skälstorpsfallet genom direkta nyanläggningar.

De många kvarnarna kring Stångån illustrera onekligen Bo Jonssons anstalter för en uppräckning af rörelsen vid gården, liksom också hans nitälskan för ett rationellt tillgodogörande af vattenkraften. Då han ägde flera vattenfall äfven mellan Erlången och Roksen, är det tydligt, att han i dessa trakter sträfvat att organisera kraftkällorna.

Förutsättningen för deras användning var emellertid en ökad omsättning antingen inom jordbruksdriften eller inom industriella områden.

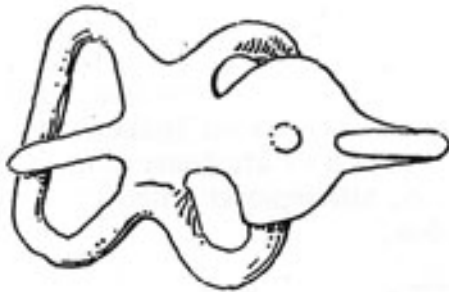
Så stor som ökningen i antalet kvarnar var, kan den knappast vara förestafvad endast af sädesmalning. Såsom ofvan påpekats, har nog redan vid denna tid inom landet förekommit fabrikation af förnödenhetsartiklar, vid hvilkas tillverkning man kunnat tillgodogöra sig vattenkraften, och har med all säkerhet Bo Jonsson icke tvekat att använda sig af sådana möjligheter. Flera af hans anläggningar ha nog varit sågkvarnar, som haft att fylla sin uppgift vid skogsafverkningen, vare sig nu denna afsett att endast tillgodose hans eget behof af material för den omfattande byggnadsverksamheten eller äfven en försäljningsrörelse ingått ihans planer¹. Om man vill tänka sig, att Bo Jonsson planerat papperstillverkning inom landet, ligger det också närmast till hands att hänvisa på dessa trakter. Det är kanske mera än en tillfällighet, som gör, att biskop Brasks pappersbruk, hvilket brukar betraktas som det äldsta i Sverige, var placeradt vid en af de strömmar i Stångån, som tidigare tillhört Bo Jonsson. Att det var Stångån, som lockade Bo Jonsson att slå sig ner vid Bjärka, är tämligen ovedersägligt, men det var nog ej endast de användbara vattenfallen, som lämpade sig för hans planer, utan också den ypperliga plats, som erbjöd sig för ett befästadt hus midt emellan de strida forsarna. Vid denna tid hade han ännu icke börjat den jakt efter förlänningar, som under de sista tio åren af hans lif sporrade hans intresse, och ingen af de starka fästningar, som kunde tjäna som stödjepunkter vid krigföringen, var ännu i hans händer. Ståkeholm var nyligen uppbyggdt af hertig Albrekt. Då kriget ännu fortgick, ansåg Bo Jonsson det för visso önskvärdt att få ett fäste nära den stråkväg, som från Östergötlands centrum ledde ner till det viktiga Kalmar. Så fann han å holmen vid Bjärka den plats han efterträdde.

I Styffe (Skandinavien) och Hildebrand (Sveriges Medeltid) säga sig ha träffat uppgifter om sågkvarnar först vid midten af 1400-talet. Intet hindrar emellertid att de förut funnits.

Slottsbygget var nog det första arbete han igångsatte så fort han fått gården i besittning. Redan tre år efter uppgörelsen med Johan Petersson har slottet stått färdigt, då han nämligen 1370 har utfärdat bref vid Bjärkaholm.

Under några år framåt_ var nu Bjärka hans hufvudgård, ända till dess bopålarne flyttades uppåt Södermanland. Visserligen tyda flera bref på att han vistades också å andra platser i Östergötland - Linköping, Söderköping, Skenninge och Arkö m. fl. - men centralförvaltningen af hans egendommar var dock under en följd af år förlagd till Bjärka. Senare har han också vid flera tillfällen sökt sig dit, och under åren 1377, 1383, 1384 och 1385 hafva bref af honom utfärdats vid Bjärka eller Bjärkaholm.

Kanske har han också från sin gård skött rättsskipningen i Östergötland, hvars lagman han var. Ännu i dag bär en meterhög sten å Kvarnängen, den s. k. Bostenen, namn efter honom då det säges,

94. Sälja.

95. Del af sporre.

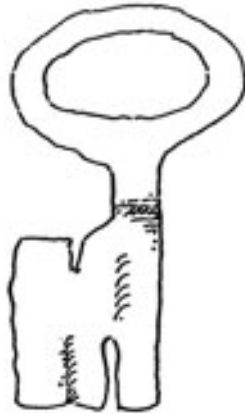
Funna vid Bjäirkaholm 1914.

att han där hållit sina landbostämmor och dit samlat sina talrika underlydande. Undersökningar ådagalägga visserligen ej, att det varit en gammal tingsplats - likartad med de många ställen i mellersta och södra Sverige, där domareringar vittna om att menigheten samlats för offer eller rättsskipning - men stället kan dock ha haft mera än ett lokalt samband med det bredvidliggande Bjärkaholm. Bo Jonssons mest bekante förvaltare, Jöns Djekn, var också bosatt härstädes, då han vid flera tillfällen kallas »Jöns Djekn i Bjärka». Det var han, som 1370 fick sin herres erkännande för trogen förvaltning och som äfven sedermera mottog bevis på hans bevågenhet. Måhända har han bott i den gård, som låg nära den forna Bjärkängen och som, enligt antagande här ofvan, dessförinnan varit Johan Peterssons bostad. Ännu 1380 kallas han »Jöns Djekn i Bjärka», men senare har han varit bosatt på Gripshohn eller Hiriksäter _ den af Bo Jonsson donerade sätesgården.

Den borg, som låg på hohnen i Stångån, var - såsom framgår af

den speciella beskrifning som egnas borgen i föreliggande skriftserie - icke stor efter de mått, som en senare tid lagt på begreppet slott. Det oaktadt ha vi ingen anledning betvifla, att den inom sina murar äfven rymt den fredliga id, som ej minst under tidernas oro och strider var af behovvet påkallad. I Bo Jonssons gästbudssal hafva säkerligen bålde riddersmän och ädla jungfrur fått träda dansen efter det att de unge männen i tornerspel och krigiska lekar pröfvat sin styrka och härdat sig för allvarstider. Och det dagliga arbetet vid spisel och slända har nog också där bedrifvits under hägn af de bålverk, som denna tid kanske mer än någonsin voro nödvändiga till skydd mot ovännerna och stigmännen.

Men om allt dylikt lämna de torra dokumenten inga upplysningar. Så mycket större frihet har därför fantasien att skapa efter behag, då den vill ingjuta lif i personerna och den värld de rörde sig i. Att Bo Jonsson med sin kraftfulla gestalt också kunnat infogas i romantiska skildringar från denna tid, därom vittnar bland annat Ridderstads novell »Stolts Elisif», som ger några bilder från hans lif på Bjärkaholm. Säkerligen kunde han icke ha inordnats i ett lämpligare sammanhang, ty äfven om Bo Jonsson under sin rastlösa sträfvan ej gaf sig tid att för alltid dröja där, så var likväl Bjärkaholm den första fasta gård han byggde åt sig själf och - att döma af de upprepade besöken - också en bestående stödjepunkt i den bygd, som band honom med de starkaste banden.

96. Nyckel.
Funnen vid Bjärkaholm 1915

ERROR: undefined
OFFENDING COMMAND:

STACK: